

TRADICIONS DE L'INTIMISME EN L'OBRA D'APEL·LES MESTRES (1874-1883)*

1. ENTRE EL ROMANTICISME I EL REALISME

L'any 1882 Anicet de Pagès, incondicional admirador de Víctor Balaguer i, per tant, profundament lligat al romanticisme i als Jocs Florals, va fer de manera probablement inconscient una sumària anàlisi de la crisi en què queia l'estètica tradicional:

En estos últimos trece años [1868-1882] han aparecido, no puede negarse, algunos poetas, pocos en verdad, que, como Roca y Roca y Apelles Mestres, han pretendido, en algunas composiciones, desnaturalizar la sagrada misión de las musas; pero además de que los trabajos de este género no son por su mérito literario los que más honran á nuestro moderno Parnaso, lo cierto es que los escritores catalanes, en su gran mayoría, se manifiestan acérrimos partidarios del arte por el arte (Pagès 1882: XVI).

La crítica, malgrat tot, no és radical: «en algunas composiciones», escrivia Pagès. Perquè, en efecte, en d'altres, és a dir, en les primeres poesies de joventut, Apelles Mestres havia format entre les files dels romàntics que reivindicaven el particularisme català a través dels seus símbols històrics, geogràfics, llegendaris o culturals. N'és bon exemple «La cassera reyal» (Anuari 1874: 192-193), que ressuscita reis medievals, castells, campanes... i fins i tot el sant rosari, al qual tan poc aficionat serà el Mestres més madur. La Natura hi és encara aquell context caòtic on regna una energia ancestral, on domina un paisatge al servei de forces tellúriques, paganes.

Pel que fa a la poesia amorosa de *Del llibre del cor* (Mestres 1875a), Apelles Mestres seguí, sense originalitat, el filó intimista tardanament romàntic endegat a Catalunya precisament per Víctor Balaguer (1874) i, sobretot, per Francesc-Pelai Briz (1874) i tot un seguit de *llibres del cor* que es refeien a Heine i a Bécquer —sintètic i sentencios, malencònic i confidencial.

* A partir d'aquí comencen les comunicacions.

Ara bé, de seguida els materials romàntics que arribaven a Mestres a través de canals llibrescos són manipulats volgudament amb l'ajut d'un filtre realista. El poeta, per a això, es deixa endur per l'ambició populista d'Anselm Clavé, que Valentí Almirall va elevar a la categoria de model; per la croada del *català que ara es parla*, que havia de crear les bases de la revolució lingüística a favor de formes de comunicació elementals i espontànies; per una decidida oposició envers el caràcter historicista del romanticisme jocfloralesc, d'acord amb el lema de F.-P. Briz segons el qual «no tot ha de ser cantar velluras y disbauxas políticas»; i sobretot, diríem, pel caràcter immediat de la novel·la realista de la qual foren models la parella francesa Erckmann-Chatrian. Vet aquí, doncs, la ruptura que angoixava Anicet de Pagès, la tan temuda *desnaturalització de la sagrada missió de les muses*.

El primer llibre de poesies, *Avant* (1875a), és el lloc on Mestres escometa l'agorosa empresa de fer conviure les cançons deutores de l'intimisme romàntic amb aquesta nova aventura també intimista, si volem, també romàntica, però amb severes pinzellades populars, costumistes, realistes. És un bon exemple d'aquesta estètica «L'hivern al camp» (vv. 13-24):

Muda maynada, per lo que calla,
sentada en terra sent la rondalla
que cònta l'vell,
y l'tró qu'enfora rònch se remònta
fa que lo cuènto que l'avi cònta
sigui més bèll.
Mentre l'vent xiula, la nèu devalla,
y atents escòltan tòts la rondalla
fent creus sovint,
de l's calamástechs la gran cadena
d'ont penja l'olla de llegums plena
branda cruixint.

La reacció no es fa esperar i la crítica dels sectors literaris tradicionalistes cau damunt d'Apelles Mestres amb una rigidesa que el poeta considera particularment dura. El seu model de llengua literària es considera despullat, ínfim. Ell mateix recordarà, al pròleg dels *Idilis* (1889c: 6), els comentaris de què va ser víctima: «El llenguatge que jo empleava “era vulgar, pobre, groller...” ¡què sé jo!».

Per al nostre poeta, en canvi, no existeix la paraula vulgar. En un fragmentari tractat «De poètica catalana», aparegut l'any 1902 a la revista *Juventut*, va deixar-hi consignat el seu criteri:

Havent sigut creada cada paraula per expressar una idea, may podrà ser condemnada cap paraula qu'expressi exactament lo que deu expressar. [...] No hi hán paraulas vulgars; lo difícil es emplearlas bé, per lo qual es precís pesar y sospesar molt cada paraula avans d'escriurla, y si la paraula representa una idea poch elevada, real-sarla llavoras per un bon epítet (Mestres 1902: 43).

Malgrat aquest polèmic projecte literari, *Avant* obté els elogis dels sectors que s'han format entorn de La Jove Catalunya i que són, per tant, extremament crítics envers la tradició arcaïtzant dels Jocs Florals. Això dona forces a Apelles Mestres no només per confirmar la validesa del seu estil, que el 1875 Josep Roca i Roca ja considera *modernista* (Mestres 1891: 6), sinó per intensificar-ne fins i tot la intenció provocadora. I a *Microcosmos* (1876) s'acosta al positivisme, tant en alguna de les seves faules com a les cançons íntimes. Un bon exemple de poesia científica és la «casi fàbula» (32-33) dedicada a Joaquim Maria Bartrina:

—Digas, Abella —preguntá al insecte
tot gronxantse'l Clavell.—
¿Es cert, com se m'ha dit, que mil poetas
se complauen dihent
que tú fiblas la mel en ma corola
y en mon cálzer també,
cuan ni pétals ni sépals poden darten,
ni saben mel lo qu'es?
—Es cert, yo ho he sentit. —¿Perqué no'ls reptas
monstrantlos que la mel
la fiblas solament en mas anteras,
que guandan món sement?
—No m'atrevesch. Tu ignoras que'ls poetas
se creuen ab el dret
de no saber res més que rimar versos
y exaltar tot lo vell.

Però també, en les poesies que Mestres classifica entre les «Íntimas», hi trobem un apassionat elogi de la ciència, dedicat al doctor Bartomeu Robert («Credo», 27-28):

Dintre l'empolla está. ¡Dosis precisa
de bromuro, melisa,
meconi y azahar! Crech ab fe viva
qu'al penetrar en mí, líquit preciós,
regularás la vibració excessiva
del sistema nerviós.
Tu tornarás á ma rahó malalta
la calma qu'ha perdut,
tu'm tornarás la son que tant me falta,
tu'm brindas la salut.
Yo sé que cuan s'aturi en una arteria
tota circulació,
yo sé que cuan comensi en la materia
la descomposició;
tú, Ciencia, res podrás. —La Terra, mare,
demana fill per fill; tot torna á ser:
¿pero per creure en tú tenim encare
de creure en l'impossible y el *potser*?

Yo't benehesch ;oh Ciencia! Yo't venero;
en tú crech y en tú espero.

Convé tenir en compte que aquesta aventura literària s'esdevé quan la veterana generació romàntica domina encara el panorama tradicional de la poesia catalana. Anicet de Pagès, per exemple, escrivia l'any 1882 (XVI-XVII):

El primer placer que siente el poeta es el de cantar, en su lengua nativa, las cosas y lugares que más inmediatamente caen bajo el dominio de sus sentidos [...], sin que por de pronto le preocupen, para un porvenir lejano y dudoso, los descabellados ensueños de esa ciencia universal que todo lo sabe, y que á mi entender sólo sirve para perturbar los cerebros y secar los corazones.

La novel·la naturalista, en efecte, havia alimentat les lectures juvenils de Mestres, i aporta a la seva poesia aquell allunyament, aquella anul·lació del jo respecte a la matèria cantada característica de la seva poesia de maduresa.

Però Apelles Mestres no s'atura aquí i continua el seu projecte *modernista*. A les *Cansons ilustradas* (1879) anticipa fins i tot el decadentisme en algunes de les poesies que, entre íntimes, sàtires i cançonetes lleugeres, tracten el tema de la mort amb una intensa cura envers la forma, la bellesa de la rima, del ritme, la melodia i fins i tot, en aquest llibre, de l'equilibri i el preciosisme tipogràfic. N'és un exemple la cançó «Lo fosser» (vv. 1-6, 13-19):

Un altre qu'espera son llit eternal.
¡Món cávech! ¡ma pala! Lluhiu vostres tremps,
y en tant que'ls versículs s'en pujan cap dalt
vosaltres en terra claveuvos ensemps.
Claveuvos bén fondos que'l mort era rich
y vol en la terra quedarse més temps;
[...]
Difunt ignocent yo't saludo y'm plau
mirar en ta caixa tan d'or y sarrel;
sí bona arribada t'ha fet món palau
més ha d'agradarte lo viure dins d'ell.
La terra mateixa qu'al pobre albergá
demá al gran monarca farà de mantell;
Cuch blanch menja al pobre, cuch blanch ell tindrà...

Però tot i que hom considera «extrangerisat» l'estil rupturista de Mestres (1891: 9), el cert és que trobem a faltar en els llibres d'aquest període l'alta ambició artística, que no arribarà, de fet, fins al 1883, amb *La nit al bosch*; i sobretot amb els tres llibres de l'any 1889. Mestres es diverteix provocant, remonent les aigües tranquil·les de la literatura catalana; és a dir, formant-se un caràcter, buscant un estil personal, una estètica singular i, en definitiva, forçant el context editorial barceloní per tal trobar el lloc que li havia de correspondre ocupar-hi.

El seu context cultural és Espanya. Hi manté, com és natural, una relació d'amor i odi semblant a la que viu amb angoixa entre el sentiment i la raó, que duu les seves cançons íntimes, com hem dit, a una posició equidistant entre el romanticisme i el naturalisme. D'una banda, el seu model artístic i humà és Fortuny, de qui diu:

Crech innecessari parlar de l'entusiasme y admiració que produhiren en Madrid sos àlbums y carteras: fou llavoras que l's castellans s'enorgulliren de nomenar español á un fill de Catalunya (Mestres 1875c: 273).

D'altra banda, el seu model de poeta és encara Ramón de Campoamor. L'any 1902, tot proposant noms de mestres en el propi gènere, en limitarà els exemples a dos:

Lafontaine fóra el gran Lafontaine encara que no hagués escrit més que sas inmortals Fábulas; á Campoamor li bastaria per ser Campoamor no haver escrit més qu'els Pequeños Poemas (Mestres 1902: 43).

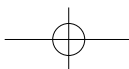
Els gèneres que Apelles Mestres ha conreat fins ara són la poesia íntima, la cançó, la faula, la balada i la sàtira. Ho fa seguint diverses tradicions, que com és natural es confonen sovint tot trencant l'esquema extrem que proposem amb una intenció exclusivament pràctica, no dogmàtica: pel que fa a la sàtira, perpetua la tradició urbana de la poesia popular de caràcter goliardesc; per a la balada, s'inspira en l'èpica tradicional; per a la faula, llegeix La Fontaine; per a la cançó, continua en el caràcter populista de l'obra de Clavé; i per a la poesia íntima, deixa enrere a poc a poc Bécquer, inseparable de la primerenca poesia amorosa, per tal d'acostar-se sempre més a Campoamor.

Ens referim al prosaic Campoamor i la seva filosofia quotidiana, casolana, lleugera. Rere molts dels versos d'aquests anys no ens costa d'endevinar-hi aquell jove lector que repassa els *Pequeños poemas* durant el seu viatge en tren per Castella; aquell enamorat de les terres d'Espanya, que viu amb l'angoixa de la contradicció el seu ideal de pàtria:

Yo estimo Madrid —escrivia a les seves «Cartas de viatge»— per ser mare y protector d'artistas que són l'orgull d'Espanya, estimo Madrid per sos museos de Pinturas y Arqueolójich, y sa Biblioteca, y sa Armería, y sos grandiosos jardins del Retiro [...]; pero aquest Madrid mort de fam, que menja y beu y fuma y vestex frac á costa de cuarenta-nou provincias que travallan; á n'aquest Madrid el detesto y l'abomino, y m'averkonyex tenirlo per capital de ma Patria (Mestres 1875b: 234).

No deixa de tenir prou interès —si la llegim amb comprensiva indulgència— la definició que d'Apelles Mestres va fer Pompeu Gener:

Como ideas concretas, sociales, desde joven fué cosmopolita; para él los hombres son hermanos; lo que no impide que como caracter sea muy español, y dentro del tipo español muy catalán, en la buena acepción de la palabra [el subrallat és nostre] (Gener 1917: 225).

Si és a través de Bécquer i Heine que arriba a la ploma de Mestres l'aire intimista de la poesia confidencial, la poètica de Campoamor li indica alhora el camí del cant íntim entès com un cant natural, és a dir, oposat a la retòrica, un cant *de to menor*; un punt d'equilibri entre el preciosisme i la vulgaritat..., que malauradament pot dur al terreny del vers ordinari. Neutralitzant en la poesia el component solemne, atorgant-li un caràcter sobri i planer, l'intimisme de Campoamor, que el jove Mestres admira, corre el risc de caure en el prosaisme... i hi cau. No ens ha de sorprendre, doncs, si també de vegades Mestres llisca pendent avall de l'anècdota trivial, de l'aforisme moral.

2. EL NATURALISME PANTEISTA

A l'estudi que fa de «Prólech» a *La garba*, Josep Roca i Roca s'esforça a rebatre qualsevol relació de Mestres amb l'estètica naturalista —sense, però, proposar cap filiació alternativa:

Apelles —escriu— es lo poeta de la Naturalesa. Pero entengas bé: dich lo poeta y no dich l'escriptor, establint una verdadera distinció, en quant m'explico que, aixís com tot prosista y l'autor de novelas en primer grau, poden acceptar de la realitat fins las impuresas y encarinarse ab ellas analisantlas y describintlas ab fotogràfica exactitut, comprench aixís mateix que may aqueixa tasca podrá exercirla'l poeta ab tan servil fidelitat. ¿Per quina rahó? Per la senzilla rahó de ser poeta.

I continua:

Me propono fer notar la diferencia que ha d'existir necessàriament entre'l prosista y'l poeta, no ja sols per lo que aspecta á la forma y als medis d'expressió que l'un y l'altre respectivament emplan, sinó també en lo relatiu á la elecció d'assumptos y en llur manera especial de véurels, sentirlos y desenvol·larlos. Es precís que fins los naturalistas més empedernits fassan aquesta concessió als poetas (Mestres 1891: 12-13).

Per a Josep Roca, doncs, i per a tants d'altres intel·lectuals del període, el naturalisme és fonamentalment una qüestió d'«assumpto», una predilecció temàtica envers les «impureses» de la realitat. És clar que, amb aquest punt de vista, hom deixa Apelles Mestres fora del context literari modern; o, més ben dit, se li atribueix un *modernisme* —com havia escrit el mateix Josep Roca setze anys enrere (Mestres 1891: 9)— tan personal que va en una direcció autònoma respecte a l'estètica que triomfa al seu temps. Perquè Mestres, com escriu Lluís Via, «del natural en pren sols el bonic, l'agradable, el bo» (Via 1934: X); «todas sus obras dejan una impresión agradable —escriu Pompeu Gener. A veces melancólica, pero siempre apacible» (Gener 1917: 229); de manera que Josep Roca «no li diria may que per' anar cercant la *veritat crua*, se divorciés de la *veritat bella*» (Mestres 1891: 14). Jeroni Zanné se'ns mostra molt més eloqüent encara, i sobretot oportú: Apelles Mestres és, assegura,

naturalista a lo Heine. Sent la veritat bella, la veritat trista, la veritat amarga, la veritat rihenta: may la veritat lletja.

I deu tenir raó. Estem convençuts que Apelles Mestres arriba al naturalisme a través de l'intimisme panteista de Heine, que el poeta català elabora d'acord amb un complex programa que tot seguit exposarem.

L'admiració envers el poeta alemany venia de lluny. Escriu Josep Aladern:

Als nou anys li vingué entre mans una poesia de Heine (la primera vegada que llegia aqueix nom) y l'impressió que li causà sigué tan fonda que ja may més l'ha oblidada. Un poch més refet, als setze anys, veu per primer cop lo nom de Heinrich Heine imprés a la coberta d'un llibre, y com si descobrís un tresor, lo compra ansiós, presentint que quelcom inexplicable té de passar per la seva ànima al combregar ab la sagrada poesia d'aquell diví poeta. En efecte, desde aquella hora abandona'l conte y la novela que fins aleshores havia cultivat y's despertá en ell lo sentiment de la poesia, demostrantse poeta y res més que poeta.

Una de les poesies d'*Avant* ja era introduïda per un epígraf de Heine. Un any més tard, el 1876, trobem una probable relació entre *El mar del Nord* del poeta alemany i les *Marines* de Mestres, publicades entre els *Cants íntims* el 1889: el mateix entusiasme envers la natura, l'interès per l'element personal que, malgrat tot, no arriba a dominar el cant. I diversos temes paral·lels: la passió no corresposta, l'enyorança del passat, l'amor nostàlgic... reflectits a les ones d'un mar serè.

És encara el Heine de la sublim introspecció amorosa; i és encara, per tant, el primer Mestres, el romàntic, el que segueix alhora Bécquer, el que admira Campoamor. Però una anècdota de la vida personal de Mestres afegeix un component fonamental en la seva evolució poètica i, per tant, en la seva manera de llegir Heine: a partir de l'any 1878, sobretot per motius de salut, Mestres freqüenta els Alps suïssos. Els immensos paisatges que hi descobreix, tan diferents dels que ha conegut fins ara, el colpeixen profundament: si bé el poeta ha crescut enmig d'un paisatge de contorns moderats, senzill i casolà, els alts cims, la vegetació alpina modifiquen pregonament el seu concepte de Natura, aportant-hi connotacions feréstegues, heroiques, que no hauria pogut trobar a Catalunya.

Si el viatge a Castella dels anys 1874-1875, amb Campoamor sota el braç, és la imatge de la primera època de Mestres, Suïssa —de la mà de Peius, amb la mitificació de l'element helvètic— és en canvi el símbol del segon Mestres, el que entre idil·lis i balades va caminant cap als *Cants íntims*.

Però els Alps són immensos, massa grans per a l'estètica *microscòpica* del poeta. Tot hi és perenne: al Jungfrau les neus se saben eternes; les «muntanyes elevades», de «dents eternament nevades», criden: «Per sempre!» (X, vv. 1-4). A Suïssa, Apelles Mestres hi ha après a apreciar la Natura amb una força més profunda i a fer-ne el paisatge definitiu de la seva poesia; però un cop reinte-

grat a la seva ciutat nadiua, es beneficiarà d'aquesta lliçó... el pla de Barcelona amb el Tibidabo al fons! És del tot eloqüent, en aquest sentit, una poesia firmada el 31 de desembre de 1880, posteriorment recollida entre els «Esbarjos» dels *Cants íntims*:

El sol flamejant al pondre's,
la fosca invadint el pla,
la boira blavenca i vaga
que s'aixeca dels barrancs,
l'oreig cantant una absoluta
entre els arbres eriçats,
i un aucell llençant enlaire
sa cançó de cap al tard...
[...]

No obstant, què li fa a la serra
que passin anys i més anys?
Ella, la mateixa sempre,
dominarà la ciutat,
gegant mig dormit que vetlla
son tresor voreta al mar (XXXIX, vv. 5-12, 17-22).

No és només, però, el retorn al paisatge familiar allò que ens il·lustra aquesta poesia; hi trobem també, per primera vegada en un text de data coneguda, la consciència poètica del ritme de la natura, del retorn inacabable de les estacions —tan poc evidents als estius transcorreguts a l'Oberland!...:

Les fulles que ha vist marcir-se
veurà reverdir pel Març,
les flors que ha vist aclucar-se
de nou les veurà esclatar;
i veurà vols d'orenetes,
i papallones i eixams
tornar amb cançons de festa
com tots els anys han tornat (XXXIX, vv. 23-30).

Serà la mesura, la quietud, el cicle de les estacions a Barcelona, el paisatge que es fixarà pregonament en els textos posteriors a l'experiència alpina. Amb aquesta passió, Mestres consolidarà un estil propi que deixarà enrere les tardanes florides del romanticisme becquerià de joventut i abraçarà amb força el naturalisme que ja s'insinuava a les *Cansons ilustradas*. *L'Avens* serà el canal a través del qual el poeta farà pública la nova estètica, que troba en el paisatge català l'ambient ideal per a descriure-hi el drama de la vida i la mort dels elements de la natura. I amb «L'enterro de la fulla», apareguda al número corresponent al mes d'agost de 1883, assistim al capdavant a la transformació definitiva de l'estètica naturalista de Mestres. Seguint la tradició personal de les faules d'*Avant* i *Microcosmos*, del tot anul·lat el component moralitzador, hu-

manitzats els elements de la natura (no només els animals, com s'havia esdevingut fins aleshores), Mestres, com havia fet excepcionalment el 1879 amb «La mort del aucell» dels *Contes ilustrats*, ens proposa un panteisme primitiu, íntim i extremament ingenu, en el qual el punt de vista poètic llisca cap a un naturalisme ben personal, del tot nou en la literatura catalana: coincideix amb el punt de vista de la natura, que veu animats els seus elements, tot provocant el distanciament radical del *jo* de l'autor:

Sota dosser de boyra atapahida
vé la Tardor: la fulla esgroguehida
s'estremeix á són pas,
y's va posant malalta, tan malalta
que'ls aucellets ja diuen en veu alta
que no'n curará pas.

¡No'n curará!... La boyra la emmortalla;
de dalt del arbre lentament devalla;
y al veures despullat,
inclinant sa brancada, demunt d'ella
plora l'arbre la llàgrima més bella
que'ls núvols li han deixat.

¡Oh, nó, no'n curará!... la fulla es morta.
Lo vent á sepultarla se la emporta
crusant ab ella'l pla;
la porta lluny, mólt lluny, arrossegantla
y la oreneta crida acompanyantla:
«¡Ha mort! ¡no tornarà!»

Lo trist corteig ab las mortals despullas
arriva al cementiri de las fullas:
es una vall sens fí,
sense arbres, sense flors, sense una planta;
es un sorral hont se revolca y canta
la mar vespre y matí.

S'aixecan las onadas, trista y erta
sota sos peus queda una fossa oberta;
murmura'l vent de nou,
en són fons ab tristor la fulla posa...
Y al caure l'ona ab un remor de llosa
la sepultura's clou.

Las orenetas cridan ab veu forta:
«¡La fulla ha mort y la Tardor l'ha morta;
són repós será etern!»
y fujen mar-endins, ab la cerceta,
hont tanta fulla jeu... ¡tanta oreneta
sorpresa per l'Hivern!

Pompeu Gener (1917: 223-225), tot presentant Apelles Mestres a la comunitat espanyola i hispanoamericana, va posar en relació franciscanisme i panteisme primitiu. Ens hauríem de demanar, però, si a més de la innata predisposició d'Apelles Mestre envers aquesta filosofia naturalista —en el sentit de la seva relació amb la doctrina de la història natural— Heinrich Heine pogué influir en l'aprofundiment de la tècnica poètica per expressar-la. De fet ara només caldrà que Mestres, d'acord amb la línia panteista de l'alemany, a més d'animar les criatures a *La nit al bosch* (1883), les enfronti tot recurrent a una simplificació maniquea que posa en evidència llur simbolisme elemental. El resultat serà l'intimisme definitiu de la seva obra.

És aquest el naturalisme de Mestres: una estètica de la «Natura», de la «naturalitat» i del distanciament tècnic; una estratègia gràcies a la qual, com reclamava Josep Roca i Roca, els «naturalistes empedernits» no podran «privarnos de cop y volta de las gratas emociones que al esperit produhirá sempre la poesía»; és a dir, dels plaers de l'experiència subjectiva i del sentiment íntim.

JOAN ARMANGUÉ I HERRERO
Universitat de Càller

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALADERN 1907: Josep Aladern, «Pròleg» a Claudi Omar y Barrera, *Apeles Mestres. Biografia, crítica y llista de ses obres*, Barcelona, Tipografia Catalana.
- ANUARI 1874: *Anuari català – 1875, colleccionat y publicat per Francesch Matheu y Fornells*, Barcelona, Estampa de L. Obradors y P. Sulé.
- BALAGUER 1874: Víctor Balaguer, «Llibre del amor», dins *Poesías*, Madrid, Aribau, 1-149.
- BRIZ 1874: Francesch Pelay BRIZ, *Lo llibre del cor meu*, Barcelona, Estampa de lo Porvenir.
- GENER 1917: Pompeu GENE, «Mi amistad con Apeles Mestres», dins *Mis antepasados y yo (apuntes para unas memorias)*, Arxiu Històric de Barcelona, Fons Pompeu Gener (manuscrit, aprox. 1917: 220-230).
- MESTRES 1875a: Apelles Mestres, *Avant. Poesías catalanas*, Barcelona, La Renaxensa.
- MESTRES 1875b: Apelles Mestres, «Cartas de viatge», *La Renaxensa*, V, 73-80, 105-111, 145-154, 197-203 i 229-236.
- MESTRES 1875c: Apelles Mestres, «Marian Fortuny. Necrología», *La Renaxensa*, V, nùms. 7-8, 237-240, 269-273.
- MESTRES 1876: Apelles Mestres, *Microcosmos. Versos catalans. Intimas y fabulas*, Barcelona: La Renaxensa.
- MESTRES 1879: Apelles Mestres, *Cansons ilustradas*. Acompanyadas algunas d'ellas ab música autografiada per Joseph Rodoreda, Barcelona, Innocenci López.
- MESTRES 1883: Apelles Mestres, *La nit al bosch. Idili dramátich*. Música del Mestre Joseph Rodoreda, Barcelona, Celestí Verdaguer.
- MESTRES 1889a: Apelles Mestres, *Baladas*, Barcelona: Llibrería Española.
- MESTRES 1889b: Apelles Mestres, *Cants íntims*, Barcelona, L'Avens.

TRADICIONS DE L'INTIMISME EN L'OBRA D'APEL·LES MESTRES

67

MESTRES 1889c: Apelles Mestres, *Idilis*, Barcelona, Espasa y Companyia.

MESTRES 1891: Apelles Mestres, *La garba*. Pròlech per J. Roca y Roca, Barcelona, Espasa y Companyia.

MESTRES 1902: Apelles Mestres, «De poètica catalana», dins *Joventut*, III, 27-29, 43-44, 59-60.

PAGÈS 1882: Aniceto de Pagès de Puig, «La poesia catalana y Víctor Balaguer», dins *Obras de Víctor Balaguer. Poesias*, Madrid, Manuel Tello, 5a edició, V-XXVIII.

ROCA 1891: Josep Roca i Roca, «Pròlech» dins Apelles Mestres, *La garba* (1891), 11-29.

VIA 1934: Lluís Via, «Semblança íntima», dins AA.DD., *Tribut al venerable Apeles Mestres – 1854-1934*, Tàrraga, F. Camps Calmet, VII-XXV.

ZANNÉ 1902: Geroni Zanné, «Pròleg» a Apelles MESTRES, *Croquis ciutadans*, Barcelona, Joventut.

